

θας δηλώνει, καί μάλλον είναι, ένας ένθουσιώδης έραστής της διδασκαλίας των «κατηγοριών» του Άριστοτέλους. Έτσι, ενώ ο Φώτιος χρησιμοποίησε την άριστοτελική κατηγορία της ιδέας για θεολογικούς σκοπούς, ο Άρέθας την ένσωμάτωσε σ' ένα Πλωτινικό πλαίσιο. Πρόκειται για μια ειδική περίπτωση ύπομνηματιστή, που συμπληρώνει ένα κενό μεταξύ δύο περιόδων της πνευματικής ζωής του Βυζαντίου. Η ένασχόλησή του με τα αρχαία ελληνικά γράμματα του επέβαλε ένα βασικό μέλημα, την αναβίωσή τους κατά τρόπο, που να μη έπατειλουν τα χριστιανικά δόγματα.

Ο Ν. Moutafakis, Cleveland, Ohio («Psellos' Platonism and Aspects of its Implications») υποστηρίζει ότι ο μεγάλος Βυζαντινός σοφός του 11ου αϊ., σέ αντίθεση προς τους Πατέρες και άλλους Βυζαντινούς ως την εποχή του, ιδίως όσους ανήκαν σέ μοναστικούς κύκλους, είναι ο πρώτος που διάκειται ευμενώς απέναντι στον Πλάτωνα και τον Πλωτίνο. Πρόκειται ωστόσο για ένα εκλεκτικό φιλόσοφο, που αν και άντλει π.χ. από τον Στωικισμό την θέση ότι δέν υπάρχει τίποτε άναίτιο στον κόσμο, θεωρεί ωστόσο τον δημιουργό του κόσμου «κείμενον υπέρ λόγον». Πρωτότυπη είναι ή θέση του εισηγητή, ότι τά παραπάνω αποτελούν προτύπωση των ιδεών του Φραγκίσκου Βάκωνα.

Η ανακοίνωση του H.J. Blumenthal, Liverpool («Sophonias' Commentary on the *De anima* of Aristotle») επιχειρεί μία διασάφηση της μεθόδου, που ακολουθήσε ο Σοφονίας ως έρμηνευτής του *Περί ψυχής* του Άριστοτέλους. Άξιοσημείωτη είναι ή προσπάθεια του τελευταίου Βυζαντινού Σχολιαστή, λέγει ο Blumenthal, να συμφιλιώσει Πλατωνισμό και Άριστοτελισμό αλλά και τις αποκλίνουσες Νεοπλατωνικές έρμηνείες του *Περί ψυχής* όσον άφορά την προβληματική σχέση της ψυχής με τό σώμα και τον βαθμό ανεξαρτησίας της από αυτό.

Τέλος από τις δημοσιευόμενες στον τόμο ανακοινώσεις μεγάλο βαθμό πρωτοτυπίας έχει τό κείμενο του Λ.Γ. Μπενάκη («Nikephoros Choumpos [1250-1327] gegen Plotin über die Seele»), που αναλύει την ανέκδοτη συγγραφή του Νικηφόρου Χούμνου *Άντιθετικός προς Πλωτίνον περί ψυχής* (ο ίδιος έχει εκδώσει παλαιότερα και ένα άλλο σημαντικό κείμενο της Βυζαντινής Φιλοσοφίας, τό «δοκίμιο» του Χούμνου *Περί της ύλης και των ιδεών άντιθετικός προς Πλάτωνα λόγος*). Στά περί ψυχής φιλοσοφικά προβλήματα οί Βυζαντινοί έδειξαν έξαρχής μεγάλη ευαισθησία και είναι μαρτυρημένη ή ιδιαίτερα καλή γνώση της διδασκαλίας των Νεοπλατωνικών, με πολλά δάνεια από αυτούς αλλά και απόρριψη συγκεκριμένων θέσεων τους. Στο δοκίμιό του ο Χούμνος απορρίπτει κυρίως την προϋπαρξη και την μετενσωμάτωση των ψυχών και την διδασκαλία της γνώσης ως άναμνησης από προηγούμενη ζωή. Η συζήτηση και αντίκρουση των θέσεων αυτών είναι συστηματική και καλά τεκμηριωμένη με φανερή την χρήση της άριστοτελικής ψυχολογίας.

Ο τόμος κλείνει με αναλυτικά Εύρετήρια: (α) αναφερομένων στα κείμενα των ανακοινώσεων Χειρογράφων, (β) Όνομάτων Άρχαίων και Μεσαιωνικών συγγραφέων, (γ) Συγχρόνων συγγραφέων και έρευνητών. Είναι έξαιρετικά επιμελημένος, με την σφραγίδα των τεχνικών δυνατοτήτων του μεγάλου οίκου Brepols, της έπιστημονικής παράδοσης της Σειράς «Rencontres de Philosophie Médiévale» της SIEPM και της γνωστής έμπειρίας του Έπιμελητή της έκδοσης Λίνου Μπενάκη. Τό έξώφυλλο κοσμεϊ ή απεικόνιση των φιλοσόφων και των μαθητών τους «έπί τό έργον» (εποχή Κωνσταντίνου Ζ΄) από τό χειρόγραφο της «Ίστορικής Συνόψεως» του Ιωάννου Σκυλίτη (κώδ. Μαδρίτης, 26-2, Vitr. 13ου αϊ.).

Πολυτίμη-Μαρία ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Πέτρου Ι. ΦΑΡΑΝΤΑΚΗ, *Η Ήθική κατά τον Πέτρο Βράϊλα - Άρμένη*, Άθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ώφελίμων Βιβλίων, 1996, σελ. 173.

Ο Πέτρος Βράϊλας - Άρμένης, πολυσχιδής προσωπικότητα της εποχής του, άφησε ένα σημαντικό φιλοσοφικό έργο τό όποίο είχε την τύχη να εκδοθεί τά τελευταία χρόνια στο Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum και υπήρξε ως τώρα αντικείμενο πολλα-

πλῶν προσεγγίσεων. Στην διδακτορική του διατριβή ὁ Πέτρος Ἰ. Φαραντάκης ἀσχολεῖται μὲ μία πτυχή τοῦ ἔργου τοῦ ἐπτανησίου φιλοσόφου ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμη αὐτοτελῶς μελετηθεῖ, τὴν ἠθική του· τὸ πρωτογενὲς ὕλικό τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖ εἶναι ἀρκετὰ εὐρὺ (σσ. 24-25) καὶ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν *Θεωρία τῆς πράξεως ἢ Ἀγαθολογίας*, σ' ὅλο σχεδὸν τὸ βραῦλιανὸ συγγραφικὸ ἔργο ὑπάρχει ἠθικὸς φιλοσοφικὸς προβληματισμός.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Πέτρος Βράϊλας - Ἀρμένης δέχθηκε τὴν ἐπίδραση τοῦ γαλλικοῦ πνευματοκρατικοῦ ἐκλεκτισμοῦ κατὰ τὴν παραμονή του γιὰ σπουδὲς στὴν Γαλλία καὶ διατηρεῖ μίαν συμφιλιωτικὴ στάση μεταξύ ὀρθολογισμοῦ καὶ πνευματοκρατίας. Στὴν Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου μᾶς παρέχεται ἡ παράλληλη εἰκόνα τῆς φιλοσοφίας στὴν Γαλλία καὶ στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν τοῦ Βράϊλα τόσο στὰ Ἐπτάνησα ὅσο καὶ στὸ Παρίσι. Ἐξάλλου πρόθεση τοῦ Πέτρου Φαραντάκη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀνίχνευση τῶν πηγῶν (V. Cousin, Th. Jouffroy, A. Fouillée, Maine de Biran, J. Stuart Mill, κ.ἄ.) τῆς ἠθικῆς σκέψης τοῦ Βράϊλα καὶ οἱ συσχετισμοὶ ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν μελέτη αὐτή.

Ἡ ἠθική θεωρία τοῦ Βράϊλα εἶναι κυρίως βουλευσιοκρατικὴ καὶ βρίσκεται σύμφωνη μὲ ἀνάλογες θέσεις γάλλων διανοητῶν καὶ κυρίως τοῦ Maine de Biran. Ὅμως τὸν Βράϊλα ἀπασχόλησε ἐπίσης τὸ πρόβλημα τοῦ αὐτεξουσίου, ἡ ἰδιομορφία τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὁ προορισμός τοῦ ὄντος, ἡ λειτουργικότητα τῆς συνείδησης. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ συγγραφέας τῆς διατριβῆς, ὁ Βράϊλας χρησιμοποιεῖ καὶ στὰ θέματα ἠθικῆς τὴν ψυχολογικὴ μέθοδο καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν στὸ πλαίσιο τῆς ἠθικῆς του σκέψης δὲν παραλείπει νὰ ἀναλύσει ψυχικὲς λειτουργίες ὅπως τὴν συνείδηση, τὴν μνήμη, τὴν φαντασία καὶ τὴν σύζευξη. Στὸ πρῶτο μέρος ἐξετάζεται ὁ νόμος τοῦ δέοντος καὶ οἱ θεωρητικὲς καὶ πρακτικὲς του πτυχές· προβάλλεται ἡ ἀλληλοεξάρτηση μεταξύ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ ἡ σχέση μεταξύ βούλησης καὶ πράξης θεωρεῖται ἀμφίδρομη σχέση. Ἡ ὄντολογικὴ θεμελίωση τῆς ἐλευθερίας εἶναι γιὰ τὸν Βράϊλα δεδομένη καὶ ἀνάγεται στὴν ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος πάνω στὴν ὕλη. Ὅμως ὑπογραμμίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία ὑπάγεται στὸν ἠθικὸ νόμο χωρὶς νὰ διαβλέπει ἀντίφαση μεταξύ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς θεϊκῆς γνώσης. Ἡ βραῦλιανὴ ἀντίληψη περὶ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας ποὺ ἐνυπάρχει στὸν ἄνθρωπο καὶ ἐπιβιώνει μετὰ τὸ βιολογικὸ θάνατο δὲν τὸν ἀποτρέπει ἀπὸ τὸ νὰ θεωρήσει ὅτι ἡ ψυχὴ παρουσιάζει δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἐρμηνεύεται μὲ τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα τῆς φύσης τῆς. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο («Οἱ διαστάσεις τῆς ἠθικῆς») μελετῶνται οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν φύση, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὁποίας προσπάθησε ὁ Βράϊλας νὰ συνδέσει τὴν ἔννοια τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, στὸν ὁποῖο ἐξάλλου συμβάλλει καὶ ἡ θεμελίωση τοῦ χριστιανικοῦ ἰδανικοῦ. Ὁ Βράϊλας προσπάθησε νὰ δώσει τίς οἰκονομικοκοινωνικὲς συνιστώσες τῆς προόδου χωρὶς νὰ τίς ἀποδεσμεύσει ἀπὸ τὸ ἠθικὸ τους ὑπόβαθρο.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς διατριβῆς μελετῶνται τὰ θεμέλια καὶ τὰ ὅρια τῆς βραῦλιανῆς ἠθικῆς. Στὸ τρίτο κεφάλαιο διερευνᾶται «Τὸ πρωτεῖο τῆς βούλησης» μὲ τὴν δυναμικὴ καὶ τὴν λειτουργικότητα τοῦ λόγου, τίς σχέσεις συνείδησης καὶ βούλησης, ὅπου τονίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς σωστῆς χρήσης τῆς συνείδησης καὶ ἡ συσχέτιση σύζευξης καὶ αὐτεξουσίου. Στὸ τέταρτο κεφάλαιο («Χριστιανισμός καὶ πνευματικὴ τελειοποίηση») ἐρευνῶνται ἡ χριστιανικὴ καταγωγὴ τῶν βραῦλιανῶν ἀντιλήψεων καὶ τὸ περιεχόμενο ποὺ ἀποδίδει στὴν πνευματικὴ πρόοδο τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χριστιανοκεντρισμός τοῦ βραῦλιανοῦ στοχασμοῦ ἐγινε ἤδη ἐμφανὲς στὰ προηγούμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, ὅταν ἀναγνωρίζει τὴν θεϊκὴ παντοδυναμία σ' ὅλες τίς ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρώπινης ἠθικῆς. Γιὰ τὸν Βράϊλα πρόοδος σημαίνει τελειοποίηση τοῦ πεπερασμένου ὄντος μέσω τῆς εὐσεβείας, τὸ ἐπιστέγασμα τῶν ἀρετῶν. Στὰ ἐπιλεγόμενα τῆς διατριβῆς ἐξαίρεται ἡ σημασία τῆς πράξης στὴ βραῦλιανὴ φιλοσοφία καθὼς καὶ ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς καὶ τὸ χριστιανικὸ δόγμα τῆς πρόνοιας τοῦ Θεοῦ. Ἡ διδακτορικὴ αὐτὴ ἐργασία, ἡ ὁποία προσδίδει ἰδιαίτερη διάσταση στίς βραῦλιανὲς σπουδές, κλείνει μὲ περίληψη στὰ ἀγγλικά, συστηματικὴ βιβλιογραφία καὶ εὐρετήρια ὀνομάτων καὶ ἐννοιῶν.

Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ